

DE NASSAUSTRATNAMEN IN BREDA, EEN VERKENNING

Door Gerard Otten

De relatie tussen Breda en de Nassaus wordt sinds het nieuwe millennium opnieuw ontdekt. Telde aan het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste alleen maar de relatie tot het koninklijk huis, nu worden de Bredase Nassaus op hun eigen waarde geschat. Breda wordt nu gepromoot als Breda Nassaustad. Tussen 1404 en 1566 was Breda de residentie van dat adellijk geslacht. In dit artikel en in een aantal artikelen die zullen volgen, gaan we het verband tussen de Nassaus en de straatnaamgeving bestuderen. Door de Nassaustraatnamen nauwkeurig onder de loep te nemen, zullen we nieuwe verbanden aan het licht brengen. En door de feiten te kennen, kunnen we kritisch met de Nassaustraatnamen omgaan. Uiteindelijk zou er een voorstel kunnen volgen om het straatnamenbestand aan te vullen, zegt Jacques Maassen van de stichting Breda Nassaustad.

Iedereen kent in Breda wel de Baronielaan, de Graaf Hendrik III-laan en de Graaf Engelbertlaan. Het zijn belangrijke structurende elementen in het stadsweefsel. Minder bekend zijn straten als de Jan van Polanenkafe, de Oede van Hoornestraat en de Van Duijvenvoordestraat. Behalve deze straatnamen die ontleend zijn aan de Nassaus en hun voorgangers, de Polanens, bezit Breda een aantal relictten en monumenten die we tot Nassaumonumenten kunnen bestempelen. De Grote Kerk met de Nassaugraven, het Kasteel, het Valkenberg, het Begijnhof en de Waalse Kerk liggen voor de hand. Het Baroniemonument aan de ingang van het Valkenberg aan de zijde van het station is een belangrijk bewijsstuk voor de pretentie van Breda als Nassaustad. Breda bezit echter verschillende andere grotere en kleinere Nassaumonumenten. Sommige daarvan zijn niet zo bekend, zoals de obelisk op het Heuvelplantsoen, andere zijn volkomen uit het collectieve geheugen verdwenen, zoals het reliëf van Niel Steenberg in de gevel van het Mencia de Mendozalyceum.

De redenen waarom men indertijd een bepaalde straat een bepaalde naam heeft gegeven, hoeven niet overeen te komen met de betekenis die wij tegenwoordig eraan geven. Als we alle gegevens op een rijtje zetten, ontdekken we soms nieuwe verbanden. We zullen zien dat de naamgeving van de Van Duijvenvoordestraat in Ginneken waarschijnlijk samenhangt met die van de Baronielaan. De Willemstraat in Princenhage, de huidige Sint Maartenstraat, kreeg zijn naam in 1933, het Willem van Oranjejaar en is dus waarschijnlijk genoemd naar deze Willem en niet naar koning Willem III. Straatnaamgeving is een vorm van symboliek. Degenen die een straat een bepaalde naam geven, geven onbedoeld meer prijs van hun achtergrond dan zij zelf beseffen. Ongewild worden bepaalde verbanden gelegd en door het bestuderen van alle feiten die samenhangen met de naamgeving van een bepaalde straat, kunnen nieuwe feiten aan het licht komen.

De verhouding tussen Breda en de Nassaus is geen constante factor geweest. Van 1404 tot 1566 hebben de Nassaus hun stempel op Breda gedrukt. Tot 1795 regeren ze op afstand via de Nassause Domeinraad. Daarna raakten ze uit beeld om dan in 1895 weer binnen te komen via het regerend koningshuis en de pogingen van Breda zich te profileren als residentiestad. Tot aan de Tweede Wereldoorlog kregen de oude Nassaus verschillende straatnamen in Breda om deze band te benadrukken. In de jaren zestig en zeventig raakte ook dit idee weer gedateerd door de culturele revolutie. Breda afficheert zich na 2000 weer als Nassaustad en de vraag is wat hiervan de consequenties kunnen zijn voor de straatnaamgeving.

Sinds een aantal jaren circuleert het idee van de drie hoogtepunten in de stedenbouwkundige geschiedenis van Breda. Het eerste hoogtepunt was in de middeleeuwen: het Kasteel, de Grote Kerk, met de Nassaus natuurlijk en in hun kielzog adellijke families met hofhuizen en om de stad landgoederen en bossen. Het tweede hoogtepunt wordt in dit idee gevormd door het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste, met parken zoals het Valkenberg, singels zoals de Nassausingel, boulevards zoals de Baronielaan en villaparken zoals het Montenspark. Door de burgerij is deze ontwikkeling uitdrukkelijk in het teken van de Oranjes en de Nassaus gezet. Het derde hoogtepunt in de stedenbouwkundige geschiedenis van Breda zou dan gevormd moeten worden door de huidige tijd, met

moderne architectuur, het Chassé Park, Via Breda enzovoorts. Wat de rol van het idee Nassau in deze ontwikkeling zou kunnen zijn, moet nog blijken.

De Nassaus en Breda

Breda is trots op zijn Nassaus, het geslacht dat bijna anderhalve eeuw lang in het kasteel van Breda woonde en dat de voorloper was van het Huis van Oranje-Nassau, aldus de stichting Breda Nassaustad. De Nassaus zijn voor Breda van enorm belang geweest, meent Ester Vink in haar boek over Breda en de Nassaus. Breda was dankzij de Nassaus een stad waar hof gehouden werd. In 1404 hielden Johanna van Polanen, de erfdochter van Breda en haar echtgenoot Engelbrecht I van Nassau hun intocht in Breda. Tot 1566 zouden de Nassaus en de Oranjes hof houden in Breda: Engelbrecht I, Jan IV (bijgenaamd Jonker Jan), Engelbrecht II, Hendrik III, René van Chalon en Willem van Oranje. Hendrik III noemde zich, als eerste Bredase Nassau, baron van Breda. Zowel Engelbrecht II, Hendrik III als later René van Chalon en Willem van Oranje brachten het tot ridders in de Orde van het Gulden Vlies.

De aanwezigheid van de Nassaus met hun hof in Breda had een enorme impact op de stad. Het hof trok handel aan en veel gespecialiseerde handwerklieden. In 1534 woedde een grote stadsbrand in Breda, de tweede al. Hierna werden nieuwe straten aangelegd en werd de stad opnieuw opgebouwd in steen.

Verschillende andere belangrijke families lieten adellijke woningen of zogenaamde hofhuizen bouwen en richtten grafmonumenten op in de Grote Kerk om hun status te onderstrepen. Behalve de lokale adel woonden ook verschillende bastaarden van de Nassaus en hun afstammelingen in die hofhuizen.

Na Hendrik III ging het bergafwaarts. Zijn zoon René van Chalon werd door erfopvolging langs zijn moeders zijde prins van Oranje. Hij sneuvelde al in 1544 en werd opgevolgd door zijn neef Willem van Oranje, de bekende Vader des Vaderlands. Maar grote veranderingen wierpen hun schaduw vooruit. In 1551 trouwde Willem met Anna van Buren (ook wel Anna van Egmont genoemd) en woonde hij een tijd lang in Breda. In 1566 woedde echter de Beeldenstorm in de Nederlanden en in Breda en daarna brak de Tachtigjarige Oorlog uit (1568-1648). De Oranjes verplaatsten het zwaartepunt van hun machtsbasis naar elders. Ze bleven echter baronnen van Breda en de Nassause Domeinraad deed tot 1795 zijn werk.

Verschillende Oranje-Nassaus verbleven nog regelmatig in Breda. We noemen met name prins Filips Willem en de stadhouder-koning Willem III. Aan deze koning moet echt meer aandacht besteed worden, zegt Jacques Maassen. Zijn invloed op Breda moet niet worden onderschat, maar dit onderwerp wacht nog op een allesomvattende studie.

In 1795 werd de baronie door de Bataafse revolutionairen onder inspiratie van de Franse revolutie afgeschaft. In 1813 werden de Oranjes vorst en later koning van Nederland. Willem I, II en III profileerden zich uitdrukkelijk als koningen van Nederland, zonder binding met een speciale stad of landstreek. Van 1840 tot 1881 waren de domeinen en de bossen rond Breda eigendom van Prins Frederik, de jongere broer van koning Willem II. Hij was echter niet de stichter van een Bredase Oranje-Nassaudynastie. Na zijn dood gingen de domeinen weer terug naar de Staat.

Nassastraatnamen

We kunnen de Nassastraatnamen in Breda op drie manieren rangschikken. We zouden een lijst kunnen opstellen met Nassaus die in Breda geresideerd hebben en van hun voorgangers, de Polanens en kunnen controleren wie er al een straatnaam heeft. Dat laten wij aan anderen over. We kunnen ook de straatnamen chronologisch achter elkaar zetten en uit die volgorde conclusies trekken. In dit artikel zullen we deze weg volgen. We zullen zien dat bepaalde accenten in de loop van de tijd zijn verschoven en dat allerlei ontwikkelingen en gebeurtenissen, ook landelijke en zelfs internationale, invloed uitgeoefend hebben op de Nassastraatnamen in Breda. Het probleem van de Nassastraatnamen zullen we voornamelijk zien in het licht van de ruimtelijke ordening. In een aantal artikelen met eindnoten zullen we vervolgens gedetailleerd ingaan op de Nassastraatnamen in Breda. We zullen deze rangschikken in stedenbouwkundige clusters. Daardoor zal duidelijk worden dat bepaalde Nassastraatnamen thuis horen in bepaalde wijken en waarom dat het geval is.

De oudste Nassastraatnamen zijn de namen die ontstaan zijn in de tijd dat de graven van Nassau en de prinsen van Oranje nog heer waren van Breda. We zouden denken dat een groot aantal topografische namen in Breda en omgeving naar de Nassaus zou verwijzen, maar de werkelijkheid is anders. Het is een relatief modern verschijnsel straten te vernoemen naar personen. Namen van parken, bossen, straten en dreven werden in die tijd spontaan gegeven, louter om ze van andere te onderscheiden. Namen als Kasteelplein, Reigerstraat, Valkenberg, Torenstraat, Begijnhof, Bouwerijstraat, Kloosterplein, Keizerstraat en Nonnenveld kunnen we wel in verband brengen met de Nassaus, maar gewone topografische namen

overheersten in die tijd. Men was er blijkbaar niet op gefixeerd de relatie met de Nassaus in straatnamen vast te leggen. Dat kwam pas toen de Nassaus niet meer in Breda resideerden en men juist achteraf, aan het einde van de negentiende eeuw, de historische verbondenheid wilde benadrukken.

De oudste topografische namen die ontleend zijn aan de Nassaus zijn in werkelijkheid die van de Nassaupolders. De Nassaus hadden een groot aantal polders in eigendom. Gedeeltelijk zijn deze nog steeds in het bezit van de Domeinen van de Staat der Nederlanden. We noemen namen als de Graaf Hendrikpolder bij Steenberg (uitgegeven door prins René van Chalon in 1528 en genoemd naar zijn vader Hendrik III), de Ruigenhil of Willemstad (bedijkt in 1564 en genoemd naar Willem van Oranje) en Prinsenland (bedijkt in 1605 en genoemd naar prins Filips Willem). Verder kennen we in West-Brabant nog diverse Willemspolders, Prinsenspolders, Nassaupolders en Oranjepolders. Geen van deze polders valt echter onder de gemeente Breda. De dichtstbijzijnde Nassaupolder ligt ten noorden van Zevenbergen.

De Prinsenkade

De enige straatnaam in de binnenstad die rechtstreeks ontleend is aan een Nassau of een Oranje die heer was van Breda op dat moment is de Prinsenkade. Deze kade werd door de magistraat op 20 juni 1613 genoemd naar prins Filips Willem, die zojuist de eerste steen had gelegd voor deze stadsuitbreiding. Economisch en cultureel heeft Filips Willem voor Breda veel meer betekend dan wij denken, meent Jacques Maassen. Hij heeft de Haven laten vergroten, heeft de gilden meer aandacht gegeven en het Valkenberg vergroot. Breda was zo arm als een kerkrat en hij wilde hier verbetering in brengen. Hij zou misschien meer gedaan hebben als hij langer geleefd had, aldus Maassen.

Filips Willem (1554-1618) was de oudste zoon van Willem van Oranje en zijn eerste echtgenote Anna van Buren. Na een ballingschap in Spanje woonde hij sinds 1596 weer in de Zuidelijke Nederlanden in het Nassaupaleis te Brussel. Na 1609 woonde hij korte tijd in Breda. Hij overleed in 1618 in Brussel en ligt begraven in Diest. In Diest wordt de nagedachtenis aan hem op alle mogelijke manieren in ere gehouden. Na zijn dood werd elk jaar een plechtige requiemmis opgedragen. Onlangs is deze traditie hersteld.

Frans Gooskens schreef in het *Jaarboek de Oranjeboom* van 2009 een artikel over de aanleg door Filips Willem van een warandepark en de bouw van een speelhuis in wat nu de Speelhuiscrook heet, in de Belcrum. Verder was hij eigenaar van het bekende kasteeltje Bouvigne in het Markdal.

Een Royaaldreef

Een andere Oranje-Nassau die onze aandacht vraagt, is de stadhouder-koning Willem III. Hij was samen met Mary Stuart, koning en koningin van Engeland. Hij verbleef vaak in Breda, waar hij in de bossen jaagde. In 1682 liet hij de vesting reconstrueren en van 1686-1695 voltooide hij het paleis van Hendrik III. Na de brand van 1694 werd de Grote Toren herbouwd en van een nieuwe spits voorzien. In de bossen rond Breda werden nieuwe dreven aangelegd. De Royaaldreef in het Ulvenhoutsebos moet waarschijnlijk met hem of met koningin Mary in verband worden gebracht. Niet ten onrechte staat zijn standbeeld op het Kasteelplein. Overigens waren ze in Ierland minder blij met hem. In Noord-Ierland bestaat een protestantse meerderheid die zich sterk verbonden voelt met Engeland. Tijdens de Slag aan de Boyne in 1690 versloeg Willem III een katholiek leger. Deze slag wordt door de protestanten jaarlijks herdacht in de Oranjemarsen.

Prinsessendreefjes

De bossen rond Breda, het Mastbos, het Liesbos en het Ulvenhoutsebos vormen samen een van de belangrijkste relicten van de Nassaus in Breda. De Prinsensbossen tussen Breda en Alphen dateren echter pas van het eind van de negentiende eeuw. Enkele namen van dreven verwijzen rechtstreeks naar de Nassaus en Oranjes, zoals de Sint Annadreef in het Ulvenhoutsebos (genoemd naar Anna van Buren, de eerste vrouw van Willem van Oranje), de Royaaldreef in het Ulvenhoutsebos (een naam die waarschijnlijk samenhangt met de stadhouder-koning Willem III) en de namen Montensbos, Montenspark en Montenslaan. In het Mastbos en het Liesbos hebben verschillende Prinsessendreefjes bestaan. De Frederiksdreef in het Mastbos is in die tijd zelf genoemd naar prins Frederik, de tweede zoon van koning Willem I, die vanaf 1840 tot zijn dood in 1881 eigenaar was van de bossen rond Breda, evenals de Frederiksbossen bij Dorst. De Prinsendreef bij de Prinsenhoeve bij Prinsenbeek is een naam die pas dateert van na de Tweede Wereldoorlog. In een apart artikel zullen we uitgebreider ingaan op deze dreefnamen.

Ook de Dreef in Princenhage, de Mastbosstraat, de Liesbosstraat, de Liesboslaan en de Oude Liesboslaan en niet te vergeten de Bieberglaan kunnen we met de Nassaus in verband brengen. De Bouvignelaan en de Bouvignedreef zijn verbonden met het kasteeltje Bouvigne en daarmee met prins Filips Willem, de zoon van Willem van Oranje. Deze lanen of dreven kunnen we wel aanduiden als Nassaulanen. Ze vormen een aparte typologie in de openbare ruimte van Breda. Brede, rechte, monumentale lanen met twee, soms wel vier rijen bomen. Ze vormen een heel stelsel dat zich uitstrekt van Ulvenhout tot aan Prinsenbeek.

Een speciale cluster wordt gevormd door de Speelhuislaan en de Konijnenberg. In de zeer nabije toekomst zullen hier, ten noorden van het station, grote ontwikkelingen plaatsvinden, Via Breda. Dit is nogal een modieuze naam en hij zal wel niet beklijven, maar deze wijk zal in de nabije toekomst mede het gezicht van Breda gaan bepalen. De Speelhuislaan zal in deze wijk een speciale functie krijgen. Misschien dat hier oude namen, die in verband staan met het kasteel en de Nassaus, kunnen herleven, zoals bijvoorbeeld het Kraaienbos of Reigersbos.

De naam Princenhage

De naam van het dorp en de voormalige gemeente Princenhage dateert pas van rond 1750. Tevoren heette de heerlijkheid kortweg de Hage. Tot 1795 werden de namen Hage en Princenhage naast elkaar gebruikt. In de Franse Tijd werd de naam Princenhage uiteraard in de ban gedaan, maar in december 1813 werd de naam enthousiast ingevoerd als enige naam voor de gemeente. Het gebruik van de naam Princenhage als enige aanduiding voor het dorp en de gemeente is dus een zeer recent verschijnsel. In een apart artikel zullen we uitgebreid ingaan op het ontstaan van deze naam. Ook de naam Prinsenhoeven voor de grote domeinboerderijen bij Ulvenhout, in het Hout en bij het Liesbos is relatief modern. Deze namen zijn waarschijnlijk niet ouder dan het begin van de negentiende eeuw en zijn dus ontstaan in de tijd toen deze boerdijen niet meer in het bezit waren van de Oranje-Nassaus.

Oranjestraatnamen

In 1815 werd Willem I de eerste koning der Nederlanden, nadien opgevolgd door Willem II en III. We moeten ons van de relatie tussen deze vorsten en het door hen geregeerde volk niet al te veel voorstellen. De koningen voerden een autocratisch bewind. Zij zagen zich vooral als spelers op het Europese politieke toneel. Willem I, II en III wilden zich profileren als koning der Nederlanden en wilden juist uitdrukkelijk de suggestie vermijden dat zij met bepaalde delen van Nederlanden meer verbonden waren dan met andere. Ze gingen op de troon van keizer Napoleon zitten, wordt wel opgemerkt. Ze namen een groot deel van de staatsinrichting en de ideeën over van de Franse keizer en versierden deze met de oude symboliek van Bourgondië, de Nederlandse republiek en Oranje.

Vanaf ongeveer 1870 gingen de steden in Nederland enorm groeien. Allerlei zaken raakten in een stroomversnelling. De welvaart nam toe, spoorwegen werden aangelegd, de vestingwerken rond verschillende steden werden gesloopt, de industrie breidde zich uit en er werden voor het eerst in lange tijden weer grote stadsuitbreidingen gerealiseerd. In dezelfde tijd was er sprake van een oplevend nationalisme. Nederland had wat dat betreft eigenlijk geen traditie. Elke staat in Europa wentelde zich echter in nationalistische gevoelens en Nederland kon daarom niet achterblijven. Het Oranjehuis ging nu functioneren als een unificerend symbool. Tegelijkertijd nam de politieke macht van de koning, sinds 1890 van de koningin, zienderogen af. Het morele gezag van de koningin, aanvankelijk koningin-regentes Emma, later koningin Wilhelmina, nam echter aanzienlijk toe. Het resultaat was dat alle grote en middelgrote steden een nieuwbouwwijk kregen, soms zelfs meerdere wijken, met straten die genoemd waren naar leden van het koninklijk huis. Ook de kleine plaatsen deden mee aan deze mode, denk bijvoorbeeld aan de Oranjestraat in Raamsdonksveer.

Op verschillende plaatsen in Nederland werden monumenten opgericht ter ere van Willem van Oranje en koning Willem II. Meestal zijn dit bronzen standbeelden of ruitersstandbeelden op een hardstenen voetstuk, omgeven door een ijzeren hek, midden op een plein. Het ruitersstandbeeld van stadhouder-koning Willem III op het Kasteelplein in Breda past uitstekend in deze traditie. In 2004 is een prachtig boek uitgegeven over de monumenten voor Nassau en Oranje, geschreven door Emerentia van Heuven – van Nes, Anne-Marieke van Schaik en Marieke E. Spliethoff.

Ook in Breda werden straten genoemd naar het koninklijk huis. In de jaren 1870 en 1880 verrezen onder andere de Willemstraat, de Sophiastreet en de Emmastraat. Deze straten zijn zonder uitzondering breed en groen en bebouwd met grote huizen. Deze straatnaamgeving ondersteunde de pretentie van Breda als residentiële stad. Er ontstond echter geen Oranjebuurt onder die naam, net zomin als er later een

Nassaubuur is ontstaan. De enige kanshebber was de aanduiding de Oranjeboom voor de buurt rond het Oranjeboomplein, maar deze buurtnaam is niet blijven hangen.

Ginneken en Princenhage hadden hun eigen Nassau- en Oranjestraatnamen. In 1902 kregen alle straten in de kom van Ginneken namen, onder andere de Wilhelminastraat (gedeelte huidige Ginnekenweg), het Nassauplein en het Oranjeplein. De naam Nassauplein (huidig Valkeniersplein) raakte daarna in vergetelheid, maar de naam Oranjeplein wordt in de volksmond nog steeds gebruikt. In 1909 kregen naar aanleiding van de geboorte van prinses Juliana de Prinses Julianastraat (de huidige Dillenburgstraat) en de Prins Hendrikstraat hun naam. Hierdoor ontstond een complete Nassau- en Oranjedriehoek: Oranjeplein – Wilhelminastraat – Prinses Julianastraat – Nassauplein – Prins Hendrikstraat. Later werd deze driehoek aangevuld met nog meer Nassau- en Oranjestraatnamen, onder andere de Emmalaan. Princenhage heeft niet zo'n duidelijke structuur van Nassaustraatnamen. We kunnen hooguit constateren dat zich langs de as Haagweg – dorp – Liesboslaan – Liesbos de nodige Nassau- en Oranjenamen en -monumenten bevinden, zoals Villa Wilhelmina aan de Haagweg, de obelisk op het Heuvelplantsoen en de Wilhelminalaan in het Liesbos. In aparte artikelen gaan we uiteraard nader in op Ginneken en Princenhage.

Oranjabomen

De band met het vorstenhuis werd verder verstevigd door bezoeken en de viering van bepaalde gebeurtenissen. In 1894 brachten de koninginnen Emma en Wilhelmina een bezoek aan de stad, naar aanleiding waarvan het Wilhelminapark zijn naam kreeg. Behalve dit park kregen tegelijkertijd echter ook de Nassausingel en de Nassaustraat hun naam. Onnodig te zeggen dat de Nassausingel breed en groen is. Slechts in de marge klonk enig protest van de socialistische beweging, die nog maar net in opkomst was.

Een essentiële rol bij het laten herleven van de positie van de historische Nassaus en Oranjes in Breda is gespeeld door de bekende houtvester A.J. van Schermbeek. Deze verbleef van 1889 tot 1899 in dienst van de domeinen in Breda. Van 1890-1899 plantte hij ten zuiden van het Ulvenhoutsebos een nieuw bos aan, dat op zijn initiatief ter herinnering aan de prinsen van Oranje de naam Prinsbos kreeg. Hij was ook een van de eersten die, in 1899, de term Baronie gebruikte als geografische aanduiding voor de omgeving van Breda.

In 1898 werd koningin Wilhelmina ingehuldigd in Amsterdam. In Breda zelf en in verschillende bossen daaromheen werden op initiatief van Van Schermbeek Wilhelminabomen geplant. In de bossen werden Kroningslaantjes en Wilhelminalaantjes aangelegd. De geboorte in 1909 van prinses Juliana had hetzelfde effect. Er werden Julianabomen geplant en ontstonden Prinsessenlaantjes en Julianapaden. Ook later werden er bomen geplant ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1923, het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard in 1937 en de geboorte van prinses Beatrix in 1938, maar ditmaal zonder speciaal daartoe aangelegde paden of laantjes. Tijdens de planting van deze bomen werden klinkende redevoeringen gehouden waarbij in gezwollen bewoordingen gezegd werd dat deze bomen tot in eeuwigheid de herinnering zouden bewaren aan deze heuglijke dag. In werkelijkheid is er maar één boom waarbij het karakter van Oranjeboom nog duidelijk is te herkennen, namelijk de boom die geplant is ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina op het pleintje waar de Prins Hendrikstraat en de Gaffelstraat samenkomen. Alle andere bomen ontberen een bordje en van sommige Oranjabomen is zelfs de exacte locatie niet meer bekend.

Koninklijke rijtoeren

Koningin Wilhelmina en koningin Juliana hebben tijdens hun regeerperiode verschillende malen Breda bezocht. Vaste onderdelen van zo'n bezoek waren het Baroniemonument (na 1905), het Valkenberg, het Kasteel, de Grote Kerk (met bezoek aan de Nassaugrafmonumenten), het Begijnhof (met aanbidding van de Begijnenrijst) en het stadhuis. Bij zo'n bezoek hoorde ook steevast een rijtoer door de stad in een open calèche. De route van de rijtoer volgde meestal de belangrijkste stedenbouwkundige structuren van dat moment. Later werd de route met opzet ook uitgezet over straten en wegen met Nassau- en Oranjestraatnamen. Deze koninklijke rijtoeren moeten daarom apart worden bestudeerd. In België wordt het eerste bezoek van een koning, een kroonprins of een koningin of kroonprinses aan een stad een Blijde Intrede of Blijde Inkomst genoemd. Het is het eerste contact van de vorst of vorstin met zijn of haar bevolking. In veel Belgische steden vinden we dan ook een Blijde Inkomstlaan of -straat.

In 1894 reden de koninginnen Wilhelmina en Emma langs het in aanleg zijnde Wilhelminapark en via Ginneken (met bezoek aan het Citadeldonument), het Mastbos, Princenhage weer terug naar Breda. In 1905 maakte Wilhelmina alleen een rondrit door de stad. Bij de viering van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Militaire Academie in 1928 maakte het koninklijk gezin een rondrit via de Haagweg, Frans Heijlaertplein, Nieuwe Haagdijk, Fellenoordstraat, Reinierstraat (!), Oranje-Nassauplein (!), Oede Van Hoornestraat (!), Van Coothplein, Wilhelminastraat (!), Baronielaan (!), Grazendonkstraat, Ginnekenweg, Parkstraat, Wilhelminapark (!), Van Coothplein, Torenstraat, Begijnhof (!), Boschstraat, Nieuwe Boschstraat, Oranjesingel (!), Trambrug en weer terug naar de Haagweg. Tijdens Breda Oranjestad 1952 kwam koningin Juliana met de auto aan op de Graaf Engelbertlaan. Zij stapte over in een calèche en reed via de Baronielaan en het Engelbert van Nassauplein naar het Valkenberg en het Baroniemonument. Dit bezoek werd toen algemeen aangeduid als de Blijde Inkomst van koningin Juliana in Breda.

Nassaus en Polanens herontdekt

De tendens straten te noemen naar leden van het koningshuis was dus niet specifiek voor Breda. Wat wél typisch Bredaas is, is straten te noemen naar de Nassaus en de Polanens. In 1895 al kreeg de Nassausingel zijn naam. Deze singel werd zo genoemd naar aanleiding van het bezoek van de beide koninginnen, Emma en Wilhelmina, aan Breda het jaar daarvoor. Voor het eerst werd hier een verband gelegd tussen koningshuis, Oranje, Nassau en Breda. In 1897 volgde de Jan van Polanenkafe. Later zouden in de Gampel nog meer straten worden genoemd naar Polanens en Nassaus.

Een belangrijke rol hierbij werd gespeeld door burgemeester E.H.A. Guljé. Vanaf 1871 was hij lid van de gemeenteraad, van 1882 tot 1893 wethouder en van 1893 tot 1907 burgemeester van Breda. Hij was een man van de moderne tijd. Hij bemoeide zich met waterleiding, telefoon, tramlijnen, industrie en kanalen. Hij wilde Breda uitbouwen tot een aangename woonstad met veel groen. Hierin paste ook zijn belangstelling voor het koninklijk huis en de Nassaus.

Een grote invloed bij het geven van Nassaustraatnamen oefende ook de gemeentearchivaris dr. J.F. Corstens uit, hij was archivaris van 1893 tot en met 1925. Hij behoorde tot de intellectuele elite in Breda van die tijd. Corstens combineerde dit echter met een zwijmelend Oranjegevoel. Hij heeft veel publicaties op zijn naam staan in verband met de Nassaus en Breda. Deze zijn gepubliceerd in zijn serie *Bredaniana*. We zullen op de Nassau- en Polanenstraatnamen in de Gampel en op Corstens in een apart artikel uitgebreid ingaan. Ook de Nassausingel krijgt nog een eigen artikel.

Tenslotte moeten we nog de aandacht vestigen op de rol die de Koninklijke Militaire Academie, de KMA, heeft gespeeld bij het laten herleven van de belangstelling voor de geschiedenis van de Nassaus en Breda. We noemen slechts de naam van Th.M. Roest van Limburg. De KMA is gehuisvest in het Kasteel van Breda. Vandaar dat men hier al vroeg belangstelling had voor de geschiedenis van het Kasteel en dus voor de Bredase Nassaus. Dit werd gecombineerd met het fervente nationalisme en het stevige Oranjegevoel dat we van het Nederlandse leger in de negentiende eeuw konden verwachten.

Het Baroniemonument en de Baronielaan

De belangrijkste stap naar de pretentie van Breda als Nassaustad werd echter gezet in Princenhage. In 1898 werd daar op de Markt een obelisk onthuld ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina. Op dit monument wordt de jonge koningin uitdrukkelijk gehuldigd als baronesse van Breda en vrouwe van Princenhage. In de opschriften wordt een verband gelegd tussen de huidige Oranjes en de Nassaus die heren waren van Breda. Tegenwoordig staat deze obelisk in Princenhage op het plantsoen dat omsloten wordt door de Heuvelstraat, de Sint Maartenstraat (voorheen Willemstraat), de Scharenburgstraat en de Laan van Mertersem. Dit plantsoen moet nog een passende naam krijgen.

In 1900 werd het initiatief genomen tot de restauratie van de Grote Kerk. Deze kerk moest een ereplaats krijgen als nationaal monument, het mausoleum van de Nassaus, 'de voorzaten van ons Oranjehuis'. De Bredase kerk moest de Nieuwe Kerk in Delft naar de kroon steken. Sommigen vonden dat de Grote Kerk zou moeten worden versierd met gebrandschilderde ramen met afbeeldingen en portretten van de Nassaus en Oranjes en met heraldische symbolen.

Reeds eerder zijn we uitgebreid ingegaan op het Baroniemonument in het Valkenberg, dat opgericht werd in 1905. In een artikel in *Jaarboek de Oranjeboom* van 1997 hebben we de oprichting van dit monument gelieerd aan de opkomst van het toerisme in Breda. De bevordering van het vreemdelingenverkeer blijkt een grote rol gespeeld te hebben bij de plannen voor dit monument. Breda was voor de vermogende vreemdeling aantrekkelijk vanwege zijn bossen, maar de stad moest concurreren met het Gooi, de Veluwe, Arnhem en Nijmegen. Elk extra argument om toeristen naar Breda te halen was dus welkom,

bijvoorbeeld de verbondenheid van Breda met het Oranjehuis. Het Baroniemonument is een ware 'invention of tradition'. Het vormt onderdeel van een soort hink-stap-sprong Nederland – Oranje – Nassau – Breda.

Het monument is ontworpen door de bekende neogotische architect Pierre Cuypers. De symboliek is nogal gezocht. Het monument heeft de vorm van een toren of burcht. Rondom is het voorzien van de wapens van twintig gemeenten, die in 1905 geacht werden voorheen tot de baronie van Breda te hebben behoord. Hierboven verheft zich een in vijf vlakken verdeelde kolom. Deze verbeelden de vijf eeuwen die voorbij gegaan waren sinds de intocht van Engelbrecht van Nassau en Johanna van Polanen. Boven aan het monument zijn kantelen aangebracht. Bovenop is een zogenaamde Hollandse Tuin geplaatst, een symbolische omheining, afgesloten met een hekje. Breda heeft echter nooit tot Holland behoord. Hierbinnen bevindt zich de leeuw van Nassau, gekroond met een negentiende-eeuwse koningskroon. In de voorpoot houdt deze een zwaard en het wapenschild van de voormalige baronie. De drie vlakken aan de voorzijde bevatten een reliëf dat de intocht binnen Breda voorstelt van graaf Engelbrecht en Johanna van Polanen in 1404. Op de beide andere vlakken zijn de namen ingehouwen van 18 heren van Breda met de jaartallen van hun inhuldiging in Breda en van hun overlijden. Deze lijst is echter niet helemaal correct. Hierboven zijn de wapens aangebracht van graaf Engelbrecht van Nassau en Johanna van Polanen en van koningin Wilhelmina en prins Hendrik.

Naar aanleiding van de onthulling van het Baroniemonument kreeg onmiddellijk de Baronielaan zijn naam. Deze werd gegeven door de eigenaar van de laan, de Bredasche Bouwgrond-Maatschappij, ongetwijfeld om de waarde van de bouwgrond te verhogen. Het ronde plein in deze laan kreeg de naam Engelbert van Nassauplein. Het Baroniemonument en Baronielaan vormen dus één grote stedenbouwkundige eenheid. De Baronielaan en het Engelbert van Nassauplein vormden de chicste wijk van Breda op dat ogenblik. Kort geleden is deze buurt terecht toegevoegd aan het beschermd stadsgezicht Breda.

Uit de verdere straatnaamgeving blijkt dat het idee van de Bredase Nassaus voor de mensen uit het begin van de twintigste eeuw nog maar moeilijk te scheiden was van het regerende koningshuis. In datzelfde jaar 1905 werd door twee particulieren, de metselaar Chr.N. Beekers en de baksteenfabrikant F.Th. Botermans vanaf de Baronielaan een zijstraat aangelegd, de huidige Grazendonkstraat. Zij wilden deze straat de Oranjestraat noemen, maar dat ging niet door. In 1911 kreeg de zandweg die vanaf het einde van de Baronielaan Boeimeer inliep van de gemeente Princenhage de naam Oranjelaan. Pas sinds 1942 heet deze de Willem van Oranjelaan.

Opvallend is dat brede, groene straten genoemd zijn naar de Nassaus, terwijl de Polanens geëerd worden met arbeidersstraten. In 1907 kreeg de Van Duyvenvoordestraat in Ginneken zijn naam (later ook wel Van Duivenvoordestraat of Van Duijvenvoordestraat genoemd). Deze naamgeving moet welhaast samenhangen met die van de Baronielaan. In 1908 kreeg een zijstraat van de Jan van Polanenkade op voorstel van gemeentearchivaris Corstens de naam Oede van Hoornestraat, genoemd naar de eerste vrouw van Jan II van Polanen. Ook op de Baronielaan en de Van Duijvenvoordestraat zullen we in aparte artikelen uitvoeriger ingaan.

Gravenstraat, Stadhoudersstraat en Koningstraat

Na de Eerste Wereldoorlog werden beide tendensen voortgezet. Groene, brede lanen werden genoemd naar Oranjes en de Bredase Nassaus en de Polanens kregen hun namen in de sociale woningbouw van de Gampel. In 1921 kregen de meeste straten in de Gampel hun naam, nadat daar al sinds 1919 over gesproken was. Op voorstel van Corstens mocht een straat de naam van Odilia van Salm, de tweede vrouw van Jan III van Polanen, dragen en een andere straat die van het adellijke geslacht van Wassenaar, waaruit Jan van Polanen afkomstig was. Het centrale plein werd het Oranje-Nassauplein, waardoor, volgens Corstens, dit complex straten de herinnering bestendigde aan Wassenaar, Polanen, Nassau en Oranje, oftewel de oorsprong van het geslacht Oranje-Nassau. In Breda vond men blijkbaar het belangrijkste dat de Nassaus begonnen waren als graven en dat ze uiteindelijk geëindigd waren als koningen. Drie dwarsstraten van de Achterom kregen de namen van Gravenstraat, Stadhoudersstraat en Koningstraat. Deze namen zijn belangrijk, want ze geven weer welk idee men had in Breda van de band met de Nassaus.

De Willemstraat in Princenhage

In de jaren twintig en dertig werd in Ginneken en Princenhage een groot aantal straten aangelegd dat werd bebouwd met solide middenklassenwoningen. Veel van deze straten werden genoemd naar Oranjes en Nassaus. Ginneken en Princenhage wilden zich profileren als villadorpen en deze naamgeving kwam

daarbij wel van pas. In 1935 verzocht Bouwbureau Korteweg het gemeentebestuur van Ginneken enkele van hun straten die pas gereed gekomen waren, namen te geven, 'die met de standing van de bebouwing overeenkomen'. Korteweg vroeg namen te geven, ontleend aan 'ons Vorstenhuis' en inderdaad kregen toen de Willem III laan, de Prins Alexanderlaan en de Prins Frederiklaan hun naam.

In 1933, midden in de Crisis, werd veel aandacht besteed aan de vierhonderdste geboortedag van Willem van Oranje. In het Kasteel van Breda werd een gedenksteen onthuld, waarbij burgemeester Van Sonsbeeck een rede hield. Landelijk werd Willem van Oranje gehuldigd als Vader des Vaderlands, die zijn bloed vergoot in de Nederlandse Opstand tegen Spanje, maar Van Sonsbeeck legde de nadruk op de rol van de prins als Brabander, als edelman in het Bourgondische staatsbestel en als opvolger van de Nassaus. In Princenhage werd de nieuwe straat van de Haagweg naar het Heuvelplantsoen, waar de obelisk staat ter herinnering aan de inhuldiging van koningin Wilhelmina, de Willemstraat genoemd. Sinds de annexatie van 1942 heet deze de Sint Maartenstraat. Deze straat moet dus welhaast naar Willem van Oranje genoemd zijn en niet naar bijvoorbeeld koning Willem III. Onbekend is of Princenhage verder wilde gaan met hier een Nassaubuurt te creëren.

Een standbeeld voor Hendrik III

De jaren dertig vormen wel het hoogtepunt van de Nassaustraatnamen in Breda. Deze jaren zagen ook de opkomst van het autoverkeer. Er reden nog niet veel auto's, maar degene die zich een auto kon veroorloven, had veel status in de toenmalige maatschappij. Er werd een grote doorbraak door de binnenstad gepland, de Noord-Zuiddoorbraak en rond Breda werden rondwegen gedacht, waarvan de zuidelijke rondweg inderdaad vóór de Tweede Wereldoorlog is aangelegd. Deze autowegen werden vorm gegeven als Amerikaanse parkways, breed en omgeven door grote grasvelden en beplanting.

In 1937 kregen niet alleen de Julianalaan en de Bernhardsingel hun naam, maar ook de Graaf Hendrik III-laan. Deze laan was de toekomstige hoofdontsluiting van Boeimeer en zou tot aan het Mastbos lopen, het bos dus dat door graaf Hendrik is aangelegd. Van begin af aan was deze weg gepland als een groene laan van zeer grote breedte. Naar de zijde van de binnenstad zou hij aansluiten op de zogenaamde Noord-Zuiddoorbraak, waaraan vanaf 1937 ook gewerkt werd. Deze doorbraak omvatte onder andere de te dempen Haven en zou dus langs de KMA leiden, het voormalig paleis van de Nassaus. Er werd een uitdrukkelijk verband gelegd tussen deze nieuwe, grote plannen en het Nassauverleden. In samenhang met de doorbraakplannen werd gepleit voor het oprichten van een standbeeld voor graaf Hendrik III. Dit vormt in feite een voortzetting van de politiek die was ingezet met de naamgeving van de Baronielaan. In 1939 kreeg de zuidelijke rondweg gedeeltelijk de naam Graaf Engelbertlaan. De Graaf Hendrik III-laan en de Graaf Engelbertlaan vormen samen een enorme ruimtelijke structuur over Boeimeer heen. Deze moeten we tevens zien in samenhang met de nieuwe autoweg naar Rotterdam, de pas geopende Moerdijkbrug en de Noord-Zuiddoorbraak met het geplande standbeeld van graaf Hendrik III op de te dempen Haven. De Graaf Hendrik III-laan werd grotendeels pas aangelegd en bebouwd in de jaren vijftig. Deze twee parkways dragen daarom een overheersend stempel van de Wederopbouw, zodanig dat ze als echte Wederopbouwmonumenten moeten worden beschouwd.

Tijdens de oorlog mochten geen straten worden genoemd naar leden van het koninklijk huis, dus werden er veel straten genoemd naar de middeleeuwse Nassaus. In 1941 kreeg een groot aantal nog aan te leggen straten in Boeimeer namen, onder andere de Gravin Johannastraat (naar Johanna van Polanen), de Graaf Jan de Vierdelaan, de Maria van Loonstraat, de René van Chalonlaan, de Gravin Claudialaan, de Mencia de Mendozastraat, de Anna van Burenlaan en de Justinus van Nassauweg. Deze straten zijn nooit gerealiseerd. Alleen de Cimburgalaan is werkelijk aangelegd. De Oranjelaan kreeg de nieuwe naam Willem van Oranjelaan.

De annexatie

Al vanaf 1870 deed Breda pogingen het grondgebied van de gemeente te vergroten. Pas in 1927 had dat resultaat. Enkele wijken van Teteringen en Princenhage die tegen de stad aan lagen, werden aan de gemeente Breda toegevoegd. De volgende annexatie, die van 1942, kunnen we aanduiden als de 'grote' annexatie. De dorpen Ginneken en Princenhage werden nu bij Breda gevoegd. Het overgebleven gedeelte van de gemeente Ginneken en Bavel vormde de gemeente Nieuw-Ginneken. Het niet geannexeerde gedeelte van Princenhage werd de gemeente Beek N.-B., later Prinsenbeek.

Van alle straatnamen die dubbel waren, moest er minstens één worden gewijzigd. De Prinses Julianstraat in Ginneken werd daardoor de Dillenburgstraat en de Bernhardstraat de Viandenlaan. Ook

deze twee namen verwijzen naar de band van Breda met de Nassaus. Dillenburg en Vianden (in Luxemburg) waren immers in het verleden bezittingen van de Nassaus. Het Nassauplein en de Nassaulaan werden het Saksen-Weimarplein en de Saksen-Weimarlaan. Het Oranjeplein verdween als officiële straatnaam, maar bleef in de volksmond bestaan. De Willemstraat in Princenhage in de buurt van de obelisk kreeg de naam Sint Maartenstraat. In Princenhage herinneren nu geen straatnamen meer aan de Nassaupretentie van dit dorp.

Breda Oranjestad 1952

De Tweede Wereldoorlog vormt weer een breuk in de straatnaamgeving. Na de oorlog zijn er in Breda geen straten meer vernoemd naar Bredase Nassaus. De oorlog, de Bevrijding, de herdenkingen daarvan en de oprichting van bevrijdingsmonumenten trokken alle aandacht naar zich toe. De Tweede Wereldoorlog gaf bovendien aanleiding tot een hernieuwd gevoel van nationale eenheid. Specifieke aandacht voor de Bredase Nassaus paste hier blijkbaar minder in. Men richtte zich juist sterker op de Oranjes als unificerend Nederlands symbool.

Het zevenhonderdjarig bestaan van Breda werd gevierd onder de slagzin Breda Oranjestad 1952. Deze feesten hebben een enorme indruk gemaakt. Het Valkenberg was herschapen in een feeëriek verlicht paradijs, koningin Juliana bracht een bezoek aan Breda en alles wekte de indruk alsof de Oranjes al sinds 1252 in Breda gewoond hadden. Ook deze gebeurtenis heeft echter geen nieuwe straatnamen opgeleverd.

Ook werd in 1952 bij Princenhage in een bestaande villa een restaurant geopend onder de naam Princeville. Het lag strategisch aan de snelweg naar Antwerpen, de E-10 en de doorgaande autoweg naar Zeeland, de A-58. De vorming van de naam Princeville is een gouden greep geweest. Princeville is niet alleen nog steeds de naam van een hotel-restaurant, maar ook van een enorm knooppunt van autowegen ten westen van Breda.

Er werden echter toch nog Nassaumonumenten opgericht in Breda. In 1959 werd het Mencia de Mendozalyceum ingewijd in de nieuw aangelegde wijk Ruitersbos. De bekende beeldhouwer Niel Steenberghe vervaardigde een imposante ingangspartij. Dit beeldhouwwerk, dat Mencia de Mendoza voorstelt te paard, is een in vergetelheid geraakt Nassaumonument. Op het voorplein staat een installatie van de kunstenaar Ram Katzir, ontworpen in 2005 en uitgevoerd in 2006, eveneens met Mencia de Mendoza als onderwerp.

In 1963 besloot Breda, samen met Diest in België, Dillenburg in Duitsland en Orange in Frankrijk in het kader van de Europese eenwording een jumelage aan te gaan, de Unie van Oranjesteden. Hierbij speelde de VVV een belangrijke rol. In alle vier de plaatsen werd een bronzen beeldje van een troubadour opgericht. Het Bredase exemplaar staat op de Havermarkt. Ook deze gebeurtenis heeft echter geen straatnamen opgeleverd.

De Culturele Revolutie

Midden jaren zestig was de tijd van een grote maatschappelijke omwenteling in Nederland. De kerken liepen leeg, kerkgebouwen werden gesloopt en het koningshuis was het symbool van een verleden tijd, waartegen men zich fel afzette. In 1965 ontstond de Provobeweging in Amsterdam, die zich bezig hield met de vrije liefde, ecologie en milieu, vernieuwing van de kunst, democratisering en afbraak van autoriteit. De Provo's zetten zich voort in de Kabouterbeweging, die in 1970 de Oranjevrijstaat oprichtte. De aantasting van natuur en milieu stonden hoog op de agenda van deze alternatieve staat.

In 1969 zag in Breda het alternatieve blad *Oelaat* het licht en een jaar later werd Breda Oranje Vrijstaat uitgeroepen. Het beeld van Judith op de Grote Markt kreeg dezelfde functie als het Bevrijdingsmonument op de Dam in Amsterdam. Ook in Breda verzetten de Kabouters zich tegen milieuvuiling en autowegen. De kneuterige Unie van Oranjesteden werd op de hak genomen. Men moest maar eens werkelijk internationaal gaan denken, werd geschreven in de *Oelaat*.

Het hoogtepunt van deze ontwikkeling was Koninginnedag 1981. Koningin Beatrix was ingehuldigd in 1980 en was van plan elk jaar twee plaatsen te bezoeken waar Koninginnedag werd gevierd. In 1981 was Breda de eerste. Vanuit alternatieve hoek was opgeroepen te demonstreren tegen ME, Marechaussee, overheidsterreur, woningnood, kernenergie, bezuinigingen en vul maar in. Op basis van uiterlijke kenmerken (lang haar, spijkerjack) werden 148 potentiële demonstranten een halve dag vastgehouden.

Appartementencomplexen

Na de jaren zestig volgde een nieuwe omwenteling, nu in conservatieve zin. Privatisering en particulier initiatief bepaalden weer de ontwikkelingen. Veel appartementencomplexen en kantorencomplexen kregen de laatste jaren een naam die ze aantrekkelijk moest maken voor potentiële kopers. Vaak grijpt de ontwikkelaar naar namen die iets uitdrukken in verband met prinsen of met Nassaus. We noemen het appartementencomplex Justinus van Nassau aan het Kasteelplein, het kantorencomplex Nassau Wallon aan de Tramsingel, Villa Chalon aan het Graaf Hendrik III-plein en het Oranjekwartier aan de Ceresstraat. In Princenhage is een heel cluster prinsappartementen ontstaan aan de Hovenierstraat, de Princenstaete I en II en de Princenborgh. Princenstaete is natuurlijk dubbel fout, 'state' is een Fries woord en 'ae' is een antikiserende spelling. De naam van het appartementencomplex Villa Chalon aan het Graaf Hendrik III-plein was een goed idee. Claudia van Chalon was getrouwd met graaf Hendrik III en deze naam is dus meer dan gerechtvaardigd. Het winkelcentrum de Barones in de Bredase binnenstad werd geopend in 1997. De naam is door de projectontwikkelaar gekozen om de band met het Nederlands koningshuis tot uitdrukking te brengen, zegt deze en natuurlijk ook om een indruk van kwaliteit te wekken. Grijnslachend wordt door sommigen gesuggereerd dat het Oranjekwartier in de Ceresstraat meer te maken met het Oranjeboombier dan met de Oranjes, maar het appartementencomplex ligt toch echt in de nabijheid van de Oranjesingel.

Breda Nassaustad nu

De verhouding tussen Breda en de Nassaus is sinds de millenniumwisseling ingrijpend gewijzigd. Het idee van een hink-stap-sprong Nederland – Oranje – Nassau – Breda is verlaten. Het verblijf van de Nassaus in Breda wordt nu gezien als een zelfstandig feit, los van de latere geschiedenis van de Oranjes. Dit is een duidelijke breuk met eerdere ideeën.

In 2004 schreef de historica Ester Vink een populair boekje over de Bredase Nassaus. Zij stelt dat deze voor Breda van enorm belang zijn geweest. Dank zij de Nassaus was Breda een hofstad. Breda zou nooit zijn uitgegroeid tot een volwaardige stad zonder de inbreng van de Nassaus op het kasteel. Het idee van Breda Nassaustad wordt nu met kracht gepromoot door een stichting. In 2004 werd ook een werkgroep Breda Nassaustad opgericht en in 2008 omgezet in de stichting Breda Nassaustad.

De geschiedenis staat tegenwoordig midden in de belangstelling als een samenbindend element in onze versplinterende samenleving. In 2006 werd de Canon van Nederland aangeboden aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De Canon is een lijst van vijftig thema's, die chronologisch een samenvatting geven van de geschiedenis van Nederland. Dit moet een overzicht bieden van 'wat iedereen in elk geval zou moeten weten van de geschiedenis en cultuur van Nederland'. Breda bleef niet achter. Het *Breda boek* uit 2008 kan gelden als een, zij het uitgebreide, canon van Breda.

Het idee Breda Nassaustad is sinds 2008 ook officieel beleid van de gemeente Breda. De gemeente wil de burgers meer bewust maken van het verleden. 'Breda is dé stad van de Nassaus.' Via citymarketing moet Breda als Nassaustad concrete invulling krijgen. Het meest recente wapenfeit op dit gebied is de onthulling, in 2009, van het bronzen beeld van Johanna van Polanen op het Begijnhof.

Structuren

Nu het idee van Breda Nassaustad opnieuw wordt gedefinieerd is de vraag wat dit betekent voor de straatnaamgeving. Uit deze verkenning kunnen we enkele voorlopige conclusies trekken. De Nassaustraatnamen in Breda zijn duidelijk geclusterd in structuren, zoals de namen van de dreven in de bossen, straatnamen in de Gampel, de 'Koninklijke Route' Baroniemonument – Baronielaan – Mastbos, de structuur Graaf Hendrik III-laan – Graaf Engelbertlaan in Boeimeer enzovoorts. De Nassaustraatnamen gaan bovendien vaak samen met groene structuren zoals de dreven in de bossen, parken, singels, boulevards en lanen. Het betreft meestal de meest representatieve structuren die in die tijd zijn aangelegd. De voorgaande verkenning tenslotte leert ons dat de verschijnselen Nassaustraatnamen en Nassaumonumenten niet van elkaar te scheiden zijn.

Er wordt wel gezegd dat er een rode lijn dwars door Breda loopt. Deze zou dan van het zuidwesten naar het noordoosten lopen, dwars door het centrum. Ten noordwesten van deze lijn liggen de wijken met lagere inkomens, zoals de Heuvel, Tuinzicht, de Gampel en de Hoge Vucht en ten zuidoosten van deze lijn de wijken met bovenmodale inkomens, zoals Ginneken, Ruitersbos, Boeimeer en Heusdenhout. Door sommigen wordt dit gesignaleerd als een ernstig probleem, een tweedeling in de stad en een achterstand in de fysieke en sociale infrastructuur van bepaalde wijken. Opvallend is dat de meeste Nassaustraatnamen zich aan de 'rijke' kant bevinden van deze lijn.

Zoals we al hebben opgemerkt, bestaat een sterk idee van drie hoogtepunten in de stedenbouwkundige geschiedenis van Breda. Het eerste hoogtepunt valt in de middeleeuwen en hierop hebben de Nassaus natuurlijk sterk de nadruk gelegd met het Kasteel, de Grote Kerk en bossen rond de stad. Het tweede hoogtepunt is de negentiende eeuw met zijn parken, singels en boulevards. De Bredase burgerij heeft deze ontwikkeling door middel van straatnamen en monumenten ook in het teken van de Nassaus gezet. De derde hoogtepunt is de moderne tijd met zijn eigentijdse architectuur van hoge kwaliteit. We moeten ons goed realiseren dat wij in onze tijd onze eigen keuzes maken. Wij zijn niet verplicht vanwege het Nassauverleden van Breda nieuwe Nassaumonumenten op te richten. Wij zouden er eventueel voor kunnen kiezen alleen maar de relictten van het verleden (het Kasteel, de Grote Kerk, het Baroniemonument) te conserveren als herinnering aan het verleden en het daarbij te laten.

‘Meer Nassau in het Bredase stratenplan’

De stichting Breda Nassaustad heeft een voorlopige inventarisatie gemaakt van de Bredase straten die naar een Nassau zijn genoemd. De stichting wil op de straatnaamborden een beknopte toelichting toe laten voegen. In de nabije toekomst zou bovendien het aantal Nassaustraatnamen kunnen worden uitgebreid, zegt de stichting.

Jacques Maassen, stadsbeiaardier en bestuurslid van Breda Nassaustad, zegt: ‘Niet alleen de Nassaus uit de “gouden” periode (1404 tot 1566) verdienen onze aandacht. Ook Nassaus uit later tijden zijn voor Breda belangrijk geweest. Of het nu Filips Willem betreft (aanleg Prinsenkade in 1613), de stadhouder-koning Willem III (zijn bijdrage aan de Grote Toren na de brand van 1694) of de negentiende-eeuwse Oranje-Nassaus, zij verdienen het alle om een publieke plek te krijgen in het Breda van de 21ste eeuw. En dat kan door het stratenplan nog eens kritisch onder de loep te nemen om te zien waar de gaten zitten in de benoeming. Uiteraard heeft benoeming vooral zin wanneer per straatnaam een korte verklaring wordt gegeven. Om maar niet te spreken van de aandacht trekkende grote borden langs invalswegen als de Graaf Hendrik III-laan en de Graaf Engelbertlaan, die de namen extra duidelijk kunnen maken aan automobilisten.’

Als we er voor kiezen nieuwe straatnamen te geven in verband met de Nassaus staan we weer voor volgende keuzes. We kunnen enkele oude straatnamen herstellen, kunnen bestaande structuren versterken maar we kunnen ook een geheel nieuwe structuur creëren.

Bij het herstellen van oude straatnamen denken we bijvoorbeeld aan de Nassausingel en het Engelbert van Nassauplein. Als we bestaande structuren willen versterken, kijken we naar de dreven in de bossen, de ‘Koninklijke Route’ Baroniemonument – Mastbos en de groenstructuren rond de Graaf Hendrik III-laan en de Graaf Engelbertlaan. De samenhang tussen Nassauamen en groenstructuren moet zeker worden bestendigd. De bossen rond Breda vormen samen een van de belangrijkste relictten van de aanwezigheid van de Nassaus. Voor eventuele toekomstige Nassaustraatnamen zullen we dus ook moeten kijken naar bossen, parken en nieuwe natuurgebieden.

Bij een geheel nieuwe structuur zullen we naar de toekomst moeten kijken en moeten bezien welke nieuwe ontwikkelingen er in de komende jaren aan snee komen. Breda koketteert graag met het idee dat de Nassaus de stad in de middeleeuwen een internationale uitstraling bezorgden. Een consequentie van deze internationale Nassaupretentie zou zijn dat een bedrijventerrein met internationale uitstraling, bijvoorbeeld dat bij Princeville, een naam krijgt die met de Nassaus verbonden is.

Breda als kunstwerk

Behalve het probleem van de Nassaustraatnamen doet zich ook het probleem voor van de Nassaumonumenten. In de jaren negentig werden plannen gemaakt het ruitersstandbeeld van Willem III op het Kasteelplein en zijn omgeving opnieuw vorm te geven. De Bredase kunstenaar Eloi Koreman maakte hiervoor een ontwerp. Door allerlei oorzaken is de reconstructie niet doorgegaan. ‘Een stedenbouwkundige vergissing’, noemt Koreman de huidige situatie. Het standbeeld staat nu in een omgeving die niet op het monument is afgestemd.

Na het jaar 2000 zijn nog Nassaumonumenten opgericht, ook al zijn deze niet zo bekend. Op het voorplein van het Mencia de Mendozalyceum staat een installatie van de kunstenaar Ram Katzir. Het kunstwerk is ontworpen in 2005 en uitgevoerd in 2006. Kijkend door een bronzen kijkpaal, zien we Mencia de Mendoza in volle glorie, galopperend tussen de bomen. Op het Begijnhof staat een bronzen beeld van Johanna van Polanen uit 2009 van de kunstenaar Netty Werkman. Aan de Concordiastraat tenslotte treffen we de Nassaufietsenstalling aan uit 2010.

In de nabije toekomst zullen we 'iets' met kunst moeten doen. Op het Van Coothplein ligt een kunstwerk dat nog het meest lijkt op een gouden Nassau gravenkroon. Moeten we streven naar een monumentenroute van oude en nieuwe kunstwerken van het station via het Valkenberg naar het Mastbos en Bouvigne, eventueel verlengd naar de andere kant van het station, het ontwikkelingsgebied Via Breda in?

Als Breda het idee Breda Nassastad serieus neemt, zal de stad een totaalbeeld als Nassastad naar buiten moeten brengen. Behalve het middeleeuwse centrum met kerk en kasteel, de negentiende-eeuwse wijken met hun parken, singels en boulevards en de bossen met Bouvigne en de Prinsenhoeven zal er een nieuw concept voor de huidige tijd moeten worden neergelegd. We moeten nieuwe vormen zoeken, aangepast aan deze tijd. Wij maken onze eigen keuzes. De keuze is aan ons.

BIJLAGEN

Nassaumonumenten in Breda

Kasteel van Breda (met plaquette uit 1933).

Grote Kerk (met Prinsenkapel en Nassaugrafmonumenten, met twintigste- en 21ste-eeuwse zerken).

De Nassauklok in de Grote Toren.

Begijnhof (met twintigste-eeuwse plaquette).

Stadspark Valkenberg.

Grote Warande (tegenwoordig de Spinolaschans en de Hartel).

Zaartpark.

Zaartbos.

Mastbos.

Liesbos.

Ulvenhoutsebos.

Sint Annabos.

Prinsbos.

Frederiksbossen bij Dorst.

Kasteeltje Bouvigne (met twintigste-eeuwse plaquette).

Overblijfselen slotje Grimhuijsen aan de kerk in Ulvenhout.

Grimhuysenpark (Ulvenhout).

Jachthuis in het Liesbos met het Engelse Park.

Prinsenhoeve in Ulvenhout.

Prinsenhoeve of Hoeve in het Hout.

Prinsenhoeve bij het Liesbos.

Obelisk op het Heuvelplantsoen (vroeger op de Haagsemarkt), 1898.

Wilhelminafontein, 1898.

Baroniemonument in het Valkenberg, 1905.

Ruiterstandbeeld van Koning-Stadhouder Willem III op het Kasteelplein, 1921.

Het Sacramentsraam in de Sint Martinuskerk in Princenhage met afbeeldingen van Engelbrecht I van Nassau en van Odilia van Nassau, abdis van Vredenberg, 1926.

Gedenksteen ter herinnering aan Willem van Oranje in de Henricuspoort op het Kasteel van Breda, 1933.

Beeldhouwwerk van Niel Steenberg aan het Mencia de Mendozalyceum, 1959 en de installatie van Ram Katzir op het voorplein, 2006.

Beeldje van een troubadour op de Havermarkt, 1963.

Beeld van Johanna van Polanen op het Begijnhof van Netty Werkman, 2009.

Nassaufietsenstalling aan de Concordiastraat, 2010.

Nassaustraatsnamenstructuren

De bossen (Ulvenhoutsebos, Mastbos, Liesbos en het Prinsbos), met de verbindende dreven. Deze structuur is in aanleg vanaf de middeleeuwen.

De 'koninklijke route' station – Baroniemonument – Valkenberg – binnenstad – Kasteel – Grote Kerk – de singels met onder andere de Nassausingel – Wilhelminabrug – Wilhelminapark – Baronielaan – Engelbert van Nassauplein – Mastbos – Bouvigne, vanaf 1895. Deze structuur valt tegenwoordig geheel onder het beschermd stadsgezicht.

De Gampel (Jan van Polanenkade, Oede van Hoornestraat, Oranje-Nassauplein enzovoorts), vanaf 1897.
Het Princenhaagse lint van Haagweg – dorp (met obelisk) – Liesboslaan – Liesbos met Wilhelminalaan, Jachthuis van de Oranje-Nassaus en Engelse Park, vanaf 1898.

De Ginnekense Oranje- en Nassaustraatnamen, onder andere het Oranjeplein, de Dillenburgstraat en de Viandenlaan, vanaf 1902.

Boeimeer met de Graaf Hendrik III-laan, de Graaf Engelbertlaan en het Mencia de Mendozalyceum, vanaf 1937.

De straatnamen op het KMA-terrein, zoals de Jan van Polanenweg, de René van Chalonweg en de Mendozaweg, ná de Tweede Wereldoorlog.

En nog enkele verspreide straatnamen.

Nassaustraatnamen

Opgenomen zijn de straatnamen, ontleend aan de Polanens en de Nassaus die in Breda geresideerd hebben. Twijfelgevallen zijn Willem van Oranje en zijn zoon Filips Willem. De Gravenstraat, Stadhoudersstraat en Koningstraat vormen een trio en zijn daarom alle drie hier opgenomen.

Knooppunt Sint Annabos,

Sint Annadreef (Ulvenhoutsebos),

De Barones,

Baronielaan,

Baroniestraat (Prinsenbeek),

Villa Chalon,

René van Chalonweg (KMA-terrein),

Cimburgabrug,

Cimburgalaan,

Dillenburgstraat,

Van Duijvenvoordestraat,

Eleonorastraat,

Graaf Engelbertlaan,

Frederiksdreef,

Gravenstraat,

Graaf Hendrik III-laan,

Graaf Hendrik III-plein,

Oede van Hoornestraat,

Koningstraat,

Van de Leckestraat (tegenwoordig Concordiastraat),

Jan van de Lekstraat (Ulvenhout),

Mendozaweg (KMA-terrein),

Montensbos,

Montenslaan,

Montenspark,

Appartementencomplex Justinus van Nassau,

Nassaubrug (Ignatiusbrug),

Nassaulaan (tegenwoordig Saksen-Weimarlaan),

Nassauplein (tegenwoordig Valkeniersplein),

Nassauplein (tegenwoordig Saksen-Weimarplein),

Engelbert van Nassauplein,

Nassausingel,

Nassaustraat,

Nassaustraat (Prinsenbeek),

Nieuwe Prinsenkade,

Willem van Oranjelaan,

Oranje-Nassauplein,

Oranjesingel,

Philips Willemlaan,

Jan van Polanenkade,

Jan van Polanenweg (KMA-terrein),

Appartementencomplex Princenborgh (Hovenierstraat),
Princenhage (dorpsnaam),
Knooppunt Princeville,
Appartementencomplex de Prins,
Prinsboslaan (Prinsenbeek),
Prinsendreef (Prinsenbeek),
Prinsenhil,
Kantoorcomplex Prinsenhof (Kloosterplein),
Prinsenkade,
Prinsessendreefje (Liesbos, bestaat niet meer),
Prinsessendreefje (Mastbos, bestaat niet meer),
Prinsentuin,
Reinierstraat,
Machteld van Rotselaerstraat (tegenwoordig Snellenshof),
Royaaldreef (Ulvenhoutsebos),
Odilia van Salmstraat,
Stadhouderstraat,
Viandenlaan,
Wassenaarstraat.

'Indirecte' Nassaustraatnamen

Begijnhof,
Bieberglaan,
Bolwerk,
Bouvignedreef,
Bouvignelaan,
Bouwerijstraat,
Dreef (Princenhage),
Grimhuijsenstraat (Ulvenhout),
Grimhuysenpark (Ulvenhout),
Hartelweg,
Kasteelplein,
Keizerstraat,
Kerkplein,
Kloosterlaan,
Kloosterplein,
Konijnenberg,
Liesboslaan,
Liesbosstraat,
Mastbosstraat,
Nonnenveld,
Oude Liesboslaan,
Reigerstraat,
Ruitersboslaan,
Slotlaan (Ulvenhout),
Speelhuislaan,
Torenstraat,
Valkenberg,
Vredenburgsedreefje,
Warandestraat (tegenwoordig Belcruumweg),
Woestenbergsesweg (Bavel),
Zaart,
Zaartbos,
Zaartpark.

Literatuur

Cas van Beek en Helma Raaijmakers, *Sacramentsraam, religieus erfgoed Sint Martinuskerk Princenhage* (Princenhage, 2010).

M. Berends en J. Hendriks, *Erfgoed in context, ErfgoedVisie Breda 2008-2015* (Breda, 2008).

J.F. Corstens, *Bredaniana* (Breda, 1895-1899). Zes delen.

R.E. van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau, een biografisch woordenboek* (Haarlem, 1992).

Th.E. van Goor, *Beschrijving der stad en lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744).

Frans Gooskens, 'Het speelhuis in het Belcrumbos bij Breda, De ontwikkeling van een warandepark door de Nassaus tussen 1610 en 1621', in *Jaarboek de Oranjeboom* LXII (2009).

Johan Hendriks, Gerard Otten en Patricia Böschen (red.), *Het Breda boek* (Zwolle en Breda, 2008).

Emerentia van Heuven – van Nes, Anne-Marieke van Schaik en Marieke E. Spliethoff, *Monumenten voor Nassau en Oranje* (Rotterdam, 2004).

M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, *De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811* (Den Haag, 1997).

Jac. H. van Hooydonk, *Graaf Hendrik III van Nassau-Breda en zijn stad, 1504-1538* (Breda, 1995).

Coos Huijsen, *De Oranjemythe, een postmodern fenomeen* (Zaltbommel, 2001).

H.P.H. Jansen en C.A. Tamse, *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979).

H.P.H. Jansen, 'De Bredase Nassaus', in H.P.H. Jansen en C.A. Tamse, *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979).

Jan Kalf, *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Noordbrabant, eerste stuk: de monumenten in de voormalige Baronie van Breda* (Utrecht, 1912).

T. van der Laars, *Wapens, vlaggen en zegels van Nederland* (Amsterdam, 1913).

K.A.H.W. Leenders, 'Het landgoederenlandschap rond Breda', in *Jaarboek de Oranjeboom* LII (1999).

Gerard Otten, *De straten van Breda* (Breda, 1988).

Gerard Otten, 'Het Baroniemonument en de Baronie van Breda, Een verzonnen traditie', in *Jaarboek de Oranjeboom* L (1997), p. 219-240.

Gerard Otten, 'De Wilhelminabomen, De bomen, geplant in Breda ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 1998.

Gerard Otten, 'Breda-Oranjestad 1952, ofwel hoe Breda het 700-jarig bestaan vierde', in *Archivaria*, periodiek van het Stadsarchief Breda, nummer 6, juli 2001.

Gerard Otten, 'De Bredase Boulevards. Brussel als voorbeeld voor Breda', in *Monumenten en Landschappen*, Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap te Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, nummer. 3, mei-juni 2002.

Gerard Otten, 'Beschermd stadsgezicht Breda, "De kwaliteit ligt er al, je moet hem alleen nog gebruiken"', in *ErfgoedBrief Breda*, nummer 13, winter 2009-2010.

Th.M. Roest van Limburg, *Het kasteel van Breda, aanteekeningen betreffende het voormalig prinsenhof te Breda* (Schiedam, 1904).

C.A. Tamse, *Het huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam, 2002).

F.J.J. Tebbe e.a., (red.), *Encyclopedie van het Koninklijk Huis* (Utrecht, 2005).

C.W. ten Teije, *De opkomst van het socialisme in Breda, actie en reactie tot 1908* (Tilburg, 1986).

Ester Vink, *Breda en de Nassaus, 1404 – 2004, Ter herdenking aan zeshonderd jaar Nassaus in Breda* (Breda, 2004).

G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III, graaf van Nassau te Breda* (Zeist en Zwolle, 1999).

<http://www.bredanassaustad.nl>